

40 ÅR SEDAN MORDET I SARAJEVO

Av Dr ERNST BENEDIKT

FASTÄN det hände för så länge sedan, fastän atmosfären från dessa, den »tryggade tillvarons» sista dagar nästan glömts bort, verkar det ändå som om det hade hänt i går. Dessa dagar voro ljusa, varma, molnfria. Dramatiker och epiker använde gärna vädret för att illustrera händelser på scenen eller i själen hos sina hjältar. Den gången illustrerade vädret ingenting, förebådade inga stormar och inga laviner som skulle begrava hela Europa.

Mordet på Franz Ferdinand och hans gemål, hertiginnan av Hohenberg, väckte skräck och dystra föraningar. Endast till en ringa del blandades mänskligt deltagande i intrycken. Ingen medlem av det ärevördiga kejsarhuset Habsburg hade varit mindre omtyckt än den döde, ingen hade tett sig mera främmande för det österrikiska kynnet. Franz Ferdinand, son till en mycket obetydlig fader och en siciliansk prinsessa, hade blivit tronföljare efter Rudolfs död. Men liksom Franz Joseph hade förvägrat Rudolf allt deltagande i regeringsärenden, ville han också tvinga Franz Ferdinand till passivitet. Med ständigt växande bitterhet betraktade denne den gamle kejsaren, som inte ville dö, och de ministrar han, Franz Ferdinand, liksom hade reserverat åt sig, men som inte ville vänta på honom utan tjänade Franz Joseph.

Franz Ferdinand hade »sett sig själv dö», för att citera en diktares ord. Han var mycket svårt tb-sjuk och alla förhoppningar vände sig mot hans bror, ärkehertig Otto, som var vacker och elegant, gladlynt och konstnärligt begåvad och som dessutom visade tydliga liberala tendenser. Och så var det konflikten om Franz Ferdinands morganatiska äktenskap med grevinnan Sophie Chotek. Hans motvilja mot alla som hade medverkat till att hans, tronföljarens, maka förvägrats den henne tillkommande ställningen vid hovet, mot alla som spärrat vägen till den dynastiska arvsrätten för hans barn, stegrades till dyster lidelse. Hur heroisk den älskande mannens kamp i enlighet med hjärtats lagar och mot traditionerna än var — österrikaren kunde aldrig förstå den ra-

sande ihärdighet med vilken Franz Ferdinand förföljde motståndare till hans äktenskap och män som greve Ärenthal, ministerpresidenten friherre von Beck eller prelaten Marschall.

Franz Ferdinands karaktär förenade sällsamma kontraster. När han lade an på det, kunde han förtrolla vem som helst, men enligt hans egna ord ansåg han varje människa a priori vara en »gemen individ». Samtidigt litade han emellertid på lojalitetsförsäkringar av personer som uppenbarligen strävade efter att påskynda monarkins undergång. Ingenting kunde reta honom mera än illojalitet, men hans trogne adjutant, major von Brosch, förklarade med stor öppenhet, att man av Franz Ferdinand inte kunde vänta sig en pålitlighet av det slag som präglade förhållandet mellan exempelvis kejsar Wilhelm I och Bismarck eller Moltke. Mellan kejsar Wilhelm II och Franz Ferdinand rådde för övrigt en mycket varm vänskap, vars upphov dåvarande svenske kronprinsen Gustaf hade varit. Det var Gustaf, som hade gjort den tyske kejsaren uppmärksam på att han för alltid kunde vinna Franz Ferdinands tillgivenhet genom att visa en smula uppmärksamhet åt den tillbakasatta och av hela österrikiska hovet avskydda hertiginnan von Hohenberg. När kejsaren vid sitt nästa sammanträffande med Franz Ferdinand skämtsamt frågade: »Och när får jag bocka mig för Din fru gemål?», då rodnade den österrikiske tronföljaren av glädje. Han glömde aldrig Wilhelms enkla och kloka mänsklighet vid det tillfället.

Vad som framför allt verkade fränstötande på det österrikiska folket var Franz Ferdinands vilda jakter och personliga snålhet. Han kunde låta spärra en hel dalgång i alperna och utan urskiljning döda tusentals djur. Han var de olika konsthandlarnas förfäran, ty han drog sig inte för att småaktigt försöka pruta ned priserna. Friherre von Kupelwieser, ägaren av den vackra ön Brioni vid Istriens kust, berättade själv för mig hur Franz Ferdinand på alla sätt försökte komma över hans egendom för en spottstyver, och hur han hade låtit von Kupelwieser falla i onåd när dessa ansträngningar misslyckades.

Han hade ett ovanligt utpräglat sinne för strategi och kunde blixtnabbt uppfatta en militär situation. Det talar också för honom att han lät andra åsikter än hans egna gälla, förutsatt att man inte direkt motsade honom. Men ändå kunde hans förtrogne vän, fältmarskalk Conrad skriva om honom: »Hade han varit överbefälhavare under världskriget, hade han låtit skjuta mig — senast efter slaget vid Lemberg...»

Franz Ferdinand ville veta allt om alla och om allting. Han önskade att hans medarbetare skulle vara praktiskt taget allvetande. Men själv var han, enligt von Brosch, knappast 150 dagar om året i Wien. Tronföljaren brydde sig knappast om att dölja sin klerikalism och sin antisemitism. Det var emellertid hans allvarliga föresats att skapa en liberal (!) tidning som språkrör och kamouflage för sina framtidsplaner. Dessa planer ha senare publicerats av major von Brosch och man behöver blott kasta en blick på dem för att förstå, att de aldrig hade kunnat genomföras annat än med vapenmakt. Ungrarna hade aldrig utan tvång gått med på att det mångspråkiga rikets alla jugoslaver sammanlänkades och de hade heller aldrig frivilligt gjort avkall på sin historiska och kulturella ställning inom monarkin. Franz Ferdinand ville lyckas med cirkelns kvadratur inom politiken. Han ville rädda arméns och monarkins enhet, men samtidigt hyste han en utopisk plan att förvandla Österrike till en federativ stat. Som ett lejon kämpade han emot kejsarens och hans ministrars önskningsar att tillmötesgå Ungern med vissa koncessioner. Det kan naturligtvis inte förnekas, att kroaterna, rumänerna och slovakerna hade tillfogats allvarliga orättvisor av Ungern. Men kunde Franz Ferdinand verkligen blunda för det faktum att blott ungrarna, eller i varje fall majoriteten av det ungerska folket, stödde monarkin? Kunde han verkligen tro att rumänerna i Siebenbürgen, slovakerna och serberna skulle tveka ens ett ögonblick att förena sig med sina stamfränder om möjligheter härtill erbjudits? Han hade rätt i att motarbeta våldsregimen i Kroatien och i att kritisera den ungerska nationalismens utsvävningar. Men hur kunde han försvara den omständigheten att han aldrig tillbringade en enda natt på ungerskt område, att han aldrig mottog, aldrig växlade ett ord med en av monarkins främsta försvarare, greve Stefan Tisza, Ungerns kanske mest framträdande personlighet? Det kan hända att han hade något av denne »Ré Bomba», kung Ferdinand av Sicilien, sin morfar, som hade låtit bomber hagla över det revolutionära Neapel.

Säkert ville Franz Ferdinand inte något krig, i synnerhet inte något krig med Ryssland. Men ändå var hans förtrogne, fältmarskalk Conrad, bland dem som ivrigast yrkade på ett preventivkrig. Och visserligen ville han förena alla jugoslaver inom ramen för monarkin, men ändå begick han det fatala psykologiska felet att besöka Sarajevo just på deras största nationaldag, firad till åminnelse av slaget på Trastfältet den 28 juni.

Den mordattentats historia, såsom den nu föreligger i akterna, hör till de ödestragedier, som följdriktigt och obönhörligen, steg för steg, såsom dirigerade av en osynlig hand, gå mot sitt bittra slut. Det har fastslagits att det serbiska sändebudet Joavics varnade för besöket i Sarajevo på högre ort, nämligen hos minister von Bilinski. Det står vidare fast att von Bilinski inte på något sätt reagerade för denna varning. Förgäves yrkade Sarajevo-området militäre befälhavare, general Potiorek, på att soldaterna, som just hade avslutat en manöver under Franz Ferdinands kommando, skulle bilda häck på de gator, där tronföljarens bil skulle färdas fram. Men denne hävdade att soldaterna voro alldeles för trötta, och också alldeles för smutsiga efter flera dagars fältövningar. Han avtog vidare ett förslag att låta polisen från Budapest förstärka de otillräckliga ordningsstyrkorna i Sarajevo. Den ungerska polisen, förklarade Franz Ferdinand, skulle snarare hjälpa till att mörda honom än att skydda hans liv!

Så måste alltså myndigheterna slopa alla särskilda säkerhetsåtgärder, och Franz Ferdinand höll sitt intåg i Bosniens huvudstad. Vid sin sida hade han den älskade hustrun, som denna gång inte tvingades lämna företrädare åt den yngsta av ärkehertiginorna. Men redan på vägen till »konak», rådhuset, lurade döden. En bomb kastades mot bilen och Franz Ferdinands adjutant, greve Merizzi, sårades så svårt, att han måste föras till ett sjukhus.

Darrande av vrede stormar tronföljaren in i rådhuset, där han välkomnas av borgmästaren och landshövdingen. Han överöser dem med förebräelser för de otillräckliga skyddsanordningarna, utan att tänka på att han själv i sitt egensinne hade gjort dem omöjliga. Lika halsstarrigt avvisar han alla trängande böner, att han måtte lämna staden så fort som möjligt. Först och främst, förklarar han kategoriskt, måste han besöka sin sårade adjutant på sjukhuset. Hertiginnan insisterar på att få följa sin make. Greve Harrach, bilens ägare, kommer också med. Han ställer sig på fotstegen vid hertiginnans sida, liksom för att med sin kropp skydda hennes.

Nu följa de avgörande händelserna. Tronföljarens chaufför känner inte vägen till sjukhuset. Därför kommer man överens om att Sarajevos borgmästare i sin bil skall köra före, för att dirigera tronföljaren och för att förhindra dröjsmål. Färden börjar. Men redan efter några minuter tappar Franz Ferdinands bil kännningen med borgmästarens vagn. Denne fortsätter emellertid — om med avsikt eller ej, vet ingen.

Så stannar alltså tronföljaren vid ett gatuhörn för att fråga om vägen. Och han stannar tre steg ifrån Gawrilo Princip, en medlem i det mördarband, som av de hemliga serbiska förbunden »Nationella Samlingen» och »Svarta Handen» utsetts att verkställa mordet. Princip skjuter två gånger. På millimetern träffar han Franz Ferdinands halspulsåder ovanför uniformskragen och hertiginnan Hohenbergs magpulsåder. På ett par minuter ha två människoliv utsläckts och två ännu unga människor dra sista andetaget. »Sophie, Sophie, du måste leva, för våra barns skull...» Det var Franz Ferdinands sista ord.

Jag såg deras dödsmasker hos skulptören professor Helmer. Ansiktena voro lugna, utslätade och ingenting tydde på att de hade lidit smärta eller ångest. Ja, på hertiginnans läppar tycktes det officiella leende ännu sväva kvar som påbjöds vid offentliga framträdanden.

De politiska konsekvenserna av denna tragiska händelse, som lämnade så många hjärtan kalla, voro ödesdigra. Det är inte riktigt vad flera historiker påstå, nämligen att Franz Joseph vid underrättelsen av döden skulle ha sagt: »En högre makt har ordnat det som människorna bragt i förvirring.» Katharina Schratt, kejsarens väninna, betecknade denna version som fullkomligt felaktig. Hon berättade mig att kejsaren givit helt vanliga mänskliga uttryck för sin fasa inför mordet.

De två säkert klokaste experterna på den sydslaviska frågan, Josef Redlich — två gånger österrikisk finansminister och senare hedersprofessor i statsrätt vid Harvard — och Josef M. Baernreither, vars dagböcker nyligen publicerades, visa skrämmande klart, hur lättfärdigt monarkin kastades in i en övermäktig kamp, av rent tvivel på sina existensmöjligheter. General von Auffenberg, före detta krigsminister och som arméns överbefälhavare segerherre vid Komarow, försäkrade mig efter sammanbrottet — och jag har ingen anledning att betvivla hans ord — att varken Tysklands eller Österrike-Ungerns generalstaber hade förberett några planer i händelse av ett tvåfrontskrig. Man hade räknat med blott en förutsättning. Den gick ut på att Tyskland skulle klara av Frankrike på omkring sex veckor för att sedan undsätta sin bundsförvant, vilken under tiden ensam skulle motstå den ryska övermakten. Auffenberg berättade vidare, att militärledningen hade fått besked från utrikesministeriet att blott »fallet B» skulle tas i betraktande. Detta betydde »fallet Balkan», utan rysk inbland-

ning. Följden av alla dessa förbiseenden var fatal. Armén Frank, bestående av två armékårer, sändes mot Serbien. Den fick dock inte ingripa för att undsätta general Potioreks hårt trängda trupper, ty Ryssland gick omedelbart till anfall och Franks soldater beordrades till den ryska fronten. Emellertid saknades transportmedel, och Franks kårer måste passivt bevittna Potioreks sammanbrott. Inom loppet av några få månader förblödde eliten av Österrike-Ungerns trupper på grund av gammalmodig taktik, odugliga generaler och upprepat förräderi.

Måste man fördöma Österrike-Ungern? Tvivelsutan. Ty ingenting hade gjorts för att låta Serbien ta del av de »avantages économiques», vilka greve Ährenthal utlovade efter den fredliga lösningen av Bosniens och Herzegovinas annexion (1908). Tvärtom, det fanns diplomater och militärer som sedan Serbiens motstånd mot denna annexion längtat efter en »avräkningens dag». Försöket att skapa ett operettfurstendöme i Albanien utan att ta hänsyn till de italienska intrigerna och utan att ha försäkrat sig om tillgång till de behövliga ekonomiska medlen, måste anses som barnsligt. Monarkin hade vidare felat genom att ge sitt ultimatum till Serbien en efter dåtida förhållanden otillbörligt skarp formulering; genom att förtiga Greys kompromissförslag, enligt vilket till och med Belgrad hade kunnat besättas som pant och genom komedien att låta generalstabschefen ta semester just de mest avgörande veckorna. Jag skall aldrig glömma hur en högst elegant herre i oklanderlig grå jackett, med hög grå hatt och kikare, uppenbarade sig på en kapplöpningsbana i närheten av Wien samma dag detta ultimatum överlämnades. Det var greve Leopold Berchtold, hans excellens utrikesministern, som på detta sätt ville ådagalägga sin suveräna likgiltighet inför världshändelserna.

Om också Österrike-Ungern sålunda har varje skäl till botgöring, kunna emellertid inte heller de andra europeiska staterna helt frikännas. Tyskland, och i synnerhet den tyske kejsaren, formligen jagade monarkin in i kriget. »Nu eller aldrig», skrev Wilhelm II, då han fick kännedom om Österrikes avsikter. Med en nästan ofattbar förmåga att hänge sig åt illusioner, trodde man i Berlin att Ryssland inte skulle kunna och att England inte skulle vilja delta i kriget. Men helt plötsligt tyckte Wilhelm, att kriget hade blivit onödigt genom det serbiska svaret, vilket i många punkter var tillmötesgående. Först när det redan blivit för sent, gavs order om »full fart back».

Serbien hade också haft möjlighet att efter attentatet — det

femte som hade riktats mot en officiell österrikisk-ungersk representant — framföra sitt beklagande och att kväsa »Narodna Odbrana», denna organisation som inte skydde mord. Slutligen kom det ändå så långt, då den beryktade översten Dimitriewitj (Apis), chefen för Serbiens hemliga underrättelseväsende under kriget avrättades, när han hade blivit för farlig till och med för de sammansvurna. Men Serbien hade redan i januari 1914 genom tsaren själv fått fria händer i avseende på ett angrepp på Österrike. Till och med Sassonow, den ryske utrikesministern, anklagar i sina memoarer Hartwig, det ryska sändebudet i Belgrad, för panslavistisk hets, vilken emellertid Sassonow själv hade understött. I varje fall tyder varje ord i hans minnen på att han var övertygad om att kejsar Franz Josefs monarki var vigd åt undergången.

Men England, som utan verklig anledning retades och hotades av Wilhelms flottpolitik, England, som genom Joseph Chamberlain hade föreslagit Tyskland en allians och genom Lord Haldane en billig överenskommelse i flottfrågan — detta England gjorde sig skyldigt till det kanske svåraste av alla fel. Sassonow själv skrev ned sin övertygelse: hade London i rätta ögonblicket avgivit en klar och beslutsam försäkran om sin solidaritet med Frankrike och Ryssland, då hade Tyskland — och Österrike — säkert skyggat tillbaka för ett krig.

Som i Orestien välldes hämndgudinnorna, erynnierna, fram ur attentatet i Sarajevo. Ur tvivel på den inre ordningen, ur fruktan för den fantastiska upprustning som Serbien och Ryssland planerade, ur känslan att riket undergrävdes, att läget blott kunde förvärras för var dag i synnerhet med tanke på Italiens och Rumäniens förestående anfall — ur allt detta växte krigsviljan fram i Wien. Ingen stat — med undantag kanske för tsarens Ryssland — kunde mindre påta sig följderna för ett krig än Österrike. Det var helt enkelt ett självmord, begånget av rädslan för döden.

Slumpen hjälpte detta självmord på traven, för vilket inte blott Österrike-Ungern, utan även hela den »tryggade tillvaron» föll offer. Först var den dossier, i vilken utrikesministeriet i Wien hade låtit sammanfatta resultatet av undersökningarna kring mordet på Franz Ferdinand, överallt försenad. De österrikiska sändebuden utomlands kunde därför inte omedelbart använda sig av den för att styrka sina argument. Detta kändes särskilt hårt i synnerhet för ministern i S:t Petersburg, greve Szapary. Vidare försenades den i telefon avgivna dementin till ryska sändebudet i Berlin beträffande en tysk mobilisering vid framförandet i den

ryska huvudstaden. Den ryska mobiliseringen hemlighölls en lång tid för England och Frankrike uppenbarligen i avsikt att vältra skulden för kriget på Tyskland. Ändå kan man säga att det kanske ännu hade funnits hopp om en fredlig utväg, om denna mobilisering aldrig hade verkställts. Ty det österrikiska sändebudet hade redan återupptagit kontakten med Sassonow, troligen på Berlins uttryckliga önskan. Österrike-Ungern bröt förbindelserna med Ryssland först sex dagar efter den tyska krigsförklaringen...

Franz Ferdinand och hans maka begravdes inte i Kapuzinergruft, Habsburgarnas ståtliga gravkapell. Ärkehertigen bevarade gemenskapen med sin icke ståndsmässiga maka även utöver livets gränser. Men när sorgetåget skulle passera bron över Donau för att föra kistorna till Arstetten, utbröt ett fruktansvärt oväder. Blixtar och åska ledsagade parets sista färd. Hästarna bländades av blixtarna och skenade. Det var nära att likvagnen och kistorna hade störtat ned i Donau. Den gången gjorde vädret sin plikt som kuslig bakgrund till ett dystert slut på ett tragiskt liv. Och detta livs tragedi har blivit vår...